

УДК 347.68(477)

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ СПАДКОВОГО ДОГОВОРУ

Галас О. М.

Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, м. Сімферополь, Україна.

Статтю присвячено аналізу спеціальних засобів забезпечення виконання спадкового договору та їхніх характерних рис, а також розгляду особливостей застосування спеціальних засобів забезпечення виконання спадкового договору на користь набувача і відчужувача.

Ключові слова: спадковий договір, виконання спадкового договору, засоби забезпечення, відчужувач, набувач.

Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) [1] передбачає низку нових інститутів, раніше не відомих цивільному законодавству України, серед яких, зокрема, й інститут спадкового договору, навколо якого виникає багато проблем, пов'язаних із внутрішньою суперечністю норм, які регулюють даний інститут, та їх практичною реалізацією. У той час, як у багатьох країнах світу цей інститут є широко розповсюдженим, а порядок укладення й виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, у нашій країні спадковий договір дотепер поступається усталеним інститутам спадкування за законом і за заповітом. Проте, перехід майна від відчужувача до набувача на підставі спадкового договору не є окремим видом спадкування, а тому на відносини сторін не поширюються відповідні правила про спадкування. Зазначений інститут має більш тісний зв'язок з підгалуззю зобов'язального, а не спадкового права, оскільки виступає різновидом договорів про передачу майна у власність набувача. Важливою рисою зобов'язального права є те, що для попереднього забезпечення майнових інтересів кредитора, отримання ним гарантії належного виконання боржником зобов'язання, а також у цілях запобігання або зменшення розміру негативних наслідків, що можуть настати у випадку його порушення, використовуються спеціальні міри забезпечувального характеру, передбачені законом або договором. Так, укладаючи спадковий договір, сторони розраховують на його належне виконання та досягнення поставлених ними цілей, що стає можливим за допомогою спеціальних засобів забезпечення виконання спадкового договору.

Правове регулювання спадкового договору в ЦК України вже декілька років викликає дискусію серед науковців, особливо щодо його юридичної характеристики та місця в ЦК. У дисертаційних роботах, присвячених дослідженню інституту спадкового договору (Мазуренко С. В., Шама Н. П.) розглядалися питання правової характеристики спадкового договору як підстави виникнення договірних відносин, досліджувалося питання предмету спадкового договору, а також питання щодо поняття спадкового договору, його змісту, припинення спадкового договору та ін.

Окремі питання, які стосуються спадкового договору, досліджувалися у працях

Васильченка В. В. (питання юридичної сутності інституту спадкового договору та його вдосконалення в рамках цивільного законодавства України), Ромовської З. В. (питання загальної характеристики спадкового договору, особливостей суб'єктного складу та змісту спадкового договору), Фурси С. Я., Фурси Є. І. (питання правової природи та практики застосування норм, які регулюють інститут спадкового договору, органами нотаріату; змісту, форми та особливостей укладення спадкового договору залежно від виду майна, що передається у власність, а також питання суб'єктного складу спадкового договору), Заїки Ю. О. (питання загальної характеристики інституту спадкового договору). Однак практика, яка вже склалася за останні роки, потребує докладнішого вирішення питань, пов'язаних із виконанням спадкового договору, забезпеченням виконання, правовими наслідками неналежного виконання спадкового договору та ін.

Метою дослідження є вивчення та аналіз спеціальних засобів які використовуються для забезпечення виконання спадкового договору як зі сторони відчужувача так і набувача.

Відповідно до ст. 1302 ЦК України за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває права власності на майно відчужувача. Цивільним законодавством України з метою захисту прав сторін спадкового договору (відчужувача і набувача), забезпеченню виконання його належним чином передбачаються певні заходи запобігання порушенню умов такого договору, як з боку відчужувача, так і набувача.

Важливим є те, що забезпечення виконання спадкового договору можливе як за допомогою спеціальних засобів, встановлених законом (ст. 1307 ЦК України) саме для цих відносин, так і шляхом використання загальних способів забезпечення виконання зобов'язань (глава 49 ЦК України), а також використання мір цивільної відповідальності, передбачених за порушення зобов'язань (глава 51 ЦК України). Однак, слід звернути увагу на те, що за допомогою загальних способів забезпечення виконання зобов'язань (неустойки, завдатку, застави, поруки, гарантії, притримання) можуть забезпечуватися інтереси учасників спадкового договору лише до того часу, поки відносини сторін мають характер зобов'язання, тобто, до моменту смерті відчужувача. Такий висновок слідує з того, що після смерті відчужувача зобов'язання, що існували раніше, припиняються, і набувач стає власником майна. Після цього дії на виконання розпорядження відчужувача вчиняються набувачем на засадах, аналогічних з виконанням спадкоємцем заповідального розпорядження [2, с.133].

Спеціальні засоби забезпечення виконання спадкового договору, встановлені нормами глави 90 ЦК України, мають перевагу над загальними. Розглядаючи спеціальні засоби захисту прав сторін спадкового договору, слід зазначити, що в деяких джерелах зазначається, що ст. 1307 ЦК України, яка називається "Забезпечення виконання спадкового договору", містить, у більшості, норми, покликані забезпечити виконання такого договору на користь набувача, але це не зовсім вірно. Передбачається, що права відчужувача також можуть бути захищені за допомогою застосування загальних правил глави 49 ЦК України "Забезпечення виконання зо-

бов'язань", і наданою відчужувачу частиною 1 ст. 1308 ЦК можливістю вимагати розірвання спадкового договору судом у випадку невиконання набувачем його розпоряджень, а також ч.3 ст. 1307 ЦК вказує, що відчужувачу надається право назначити особу яка буде контролювати виконання спадкового договору вже після його смерті.

Таким чином забезпечення виконання спадкового договору може відбуватися як на користь набувача так і відчужувача.

Слід зазначити, основою такого забезпечення є правило ст. 1304 ЦК України, у якій передбачено, що спадковий договір укладається в письмовій формі і підлягає нотаріальному посвідченню. У разі недодержання сторонами вимоги закону про нотаріальне посвідчення спадкового договору він визнається нікчемним. При посвідченні спадкового договору, якщо об'єктом договору є майно, нотаріусом накладається заборона відчуження у встановленому порядку, про що робиться напис на всіх примірниках договору (п. 236 Інструкції про порядок вчинення нотаріальних дій нотаріусами України). Накладення заборони відчуження майна вноситься до спеціального реєстру заборон, а також реєструється в алфавітній книзі обліку заборон. Після вчинення нотаріальної дії відомості про заборону мають бути внесені до Єдиного реєстру заборон відчуження об'єктів нерухомого майна. Якщо спадковий договір розривається або припиняється, нотаріус знімає заборону відчуження [3]. У разі смерті відчужувача на підставі заяви набувача за спадковим договором та свідоцтва про смерть, виданого органами реєстрації актів цивільного стану, нотаріус знімає заборону відчуження та за письмовою заявою набувача припиняє дію спадкового договору. У спадковому договорі майнові вимоги з моменту смерті відчужувача і, як правило, після виконання його умов (якщо тільки не йдеться про розпорядження відчужувача, які мають бути виконані після його смерті) має набувач. Після смерті відчужувача нотаріусу повертається первинний правовстановлювальний документ на нерухоме майно, що було предметом договору, який приєднується до примірника спадкового договору, що зберігається у справах нотаріуса. На повернутому примірнику правовстановлювального документа нотаріус робить відмітку про перехід права власності до набувача у зв'язку зі смертю відчужувача за спадковим договором.

Суть заборони на відчуження об'єкта нерухомого майна – перешкодити вільному розпорядженню майном. Коли на майно накладено заборону на його відчуження, то власник не може розпорядитися ним, оскільки втрачає один із елементів права власності – розпорядження цим майном. Але все одно залишається власником такого майна до моменту смерті. Отже, для забезпечення виконання спадкового договору законодавець встановив, по-перше, що нотаріус покладає на майно яке вказане в договорі, заборону відчуження, і це слугує гарантією того, що набувач за договором, після смерті відчужувача отримає у власність майно передбачене договором.

Наступним заходом із забезпечення прав набувача є визнання заповіту, який відчужувач склав щодо майна, вказаного у спадковому договорі, нікчемним. Заповіт, яким охоплено усе майно, призначене набувачеві за спадковим договором, визнається нікчемним незалежно від часу його складання – до або після укладення

спадкового договору. Але термін «нікчемність заповіту» слід сприймати лише в частині суперечності спадкового договору умовам заповіту, тобто лише щодо майна, правове становище якого регламентується двома правочинами: майно, яке увійшло до заповіту та це саме майно, яке є об'єктом спадкового договору. Тут слід враховувати, що у заповіті може бути зазначено і інше майно, яке заповідається, тому такий заповіт буде дійсним. Якщо у заповіті містяться розпорядження не лише стосовно майна, яке є предметом спадкового договору, але і стосовно іншого майна спадкодавця, такий заповіт визнається недійсним лише у частині розпорядження майном, вказаним у спадковому договорі (ч. 3 ст. 1257 ЦК України).

В зв'язку з цим положенням в юридичній літературі була висловлена точка зору, згідно з якою спадковий договір, який фактично забороняє складання заповіту, на підставі норм загальної частини може бути визнаний недійсним, оскільки він обмежує правоздатність фізичних осіб. На підтвердження цієї позиції наводиться той доказ, що такий договір обмежує можливість відчужувача розпоряджатися за життя своїм майном, визначеним у договорі, і позбавляє його можливості розпорядитися ним на випадок смерті шляхом складання заповіту, бо цей заповіт буде недійсним [4, с. 633]. Проте, на наш погляд, все ж таки приєднатися до зазначеної позиції неможливо з наступних міркувань. По-перше, при укладенні спадкового договору цивільна правоздатність відчужувача не обмежується, оскільки у нього існує право на складання заповіту, зміну умов та розірвання спадкового договору. Чинність заповіту щодо складу спадщини встановлюється на момент відкриття спадщини, тому тільки після відкриття спадщини буде з'ясовано, чи може заповіт вважатися недійсним повністю або в частині. По-друге, аналізуючи положення ЦК України зокрема частину 2 ст. 1307 ЦК України стосовно співвідношення сили спадкового договору та заповіту, слід звернути увагу на його практичну значимість. Адже, без існування цієї норми, могло б бути чимало зловживань з боку відчужувача проти набувача шляхом укладення паралельно і спадкового договору і заповіту, котрі б мали однакову чинність. Тому з метою запобігання можливості виникнення таких ситуацій здається цілком виправданим встановлення у ст. 1307 ЦК України правила про нікчемність заповіту, складеного відносно майна, вказаного у спадковому договорі.

Законодавством встановлено, що набувач у спадковому договорі може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (ст. 1305 ЦК України). Якщо договором передбачено вчинити зазначені дії до відкриття спадщини, тобто за життя відчужувача, то у випадку невиконання чи неналежного виконання умов договору набувачем, відчужувач сам може звернутися до суду за захистом порушеного права, використати передбачені договором засоби забезпечення виконання зобов'язання, вимагати застосування мір цивільної відповідальності тощо. Серед спеціальних засобів захисту його прав, зокрема, варто згадати передбачене частиною 1 ст. 1308 ЦК України право відчужувача вимагати розірвання спадкового договору судом внаслідок невиконання набувачем його розпоряджень. На нашу думку, таке розірвання договору є санкцією за правопорушення, оскільки при цьому не передбачається компенсація набувачу вже зроблених ним витрат, а отже на нього покладаються негативні наслідки його поведінки, що є ознакою юридичної відповідальності [5, с.176-177].

Оскільки здійснення розпоряджень, що становлять зміст спадкового договору, може відбуватися і після смерті відчужувача, останньому надано право призначити особу, якій доручається нагляд за точністю та своєчасністю виконання розпоряджень відчужувача. Відповідно до ч. 3 ст. 1307 ЦК України відчужувач має право призначити особу, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті. Однак ЦК України не містить вказівок стосовно особи того, хто має контролювати виконання договору, вимог щодо його статусу та не передбачив, які обов'язки виникають у виконавця спадкового договору щодо контролю за його здійсненням. Тому це положення потребує уточнення. Слід звернути увагу ще на те, що законом не передбачена можливість винагороди за виконання обов'язків виконавця контролю за набувачем у спадковому договорі, так само, як і можливість відшкодування зазнаних при цьому збитків. У такому разі можливо припустити, що виконавець має право вимагати від набувача відшкодування своїх фактичних витрат (наприклад, по управлінню та охороні майна тощо) лише у тому випадку, коли на це прямо вказано у спадковому договорі. Не передбачений і порядок оформлення її повноважень. Зазначені питання мають вирішуватися на підставі положень спадкового договору з урахуванням норм зобов'язального (договірного) права.

У разі призначення відчужувачем особи, яка буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, згода такої особи повинна бути нотаріально посвідчена[3]. У випадку, якщо відчужувач не скористався зазначеним правом, обов'язки щодо контролю за виконанням спадкового договору покладаються на нотаріуса за місцем відкриття спадщини.

Підсумовуючи, зазначимо, що спадковий договір є цікавим і корисним інститутом спадкування. Незважаючи на недостатнє правове регулювання виконання спадкового договору, він є досить привабливим способом розпорядження майном для власника (відчужувача за спадковим договором), зокрема, з огляду на можливість здійснення контролю за виконанням спадкового договору як за життя, так і після смерті відчужувача. З іншого боку, враховуючи заборону відчуження майна, яке є предметом спадкового договору, набувач теж отримує вагомі гарантії, що виконання ним усіх зобов'язань за договором у майбутньому принесе сподіваний результат – отримання у власність певного майна.

Таким чином, проаналізувавши спеціальні засоби забезпечення виконання зобов'язань по спадковому договору, можна прийти до висновку, що вони покликані забезпечувати виконання такого договору як на користь набувача так і на користь відчужувача майна. Крім того, з аналізу засобів забезпечення належного виконання спадкового договору слідує необхідність врахування в процесі подальшого вдосконалення цивільного законодавства України необхідності більш точного визначення правового становища особи, яка може призначатися відчужувачем для контролю за виконанням спадкового договору після його смерті.

Список літератури

1. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-15 // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40-44. – ст. 356.
2. Мазуренко С. В. Спадковий договір у цивільному праві України: дис... канд. юрид. наук:

12.00.03 / С. В. Мазуренко. – О., 2004. – 194 с.

3. Цивільний кодекс України: науково-практичний коментар / [За заг. ред. Є. О. Харитонова, О. І. Харитонової, Н. Ю. Голубевої]. – К.: Правова єдність, 2008. – 740 с.

4. Коваленко Т. П. Спадковий договір / Т. П. Коваленко // Цивільне право України: [Підручник]: У 2 кн. / [Дзєра О.В. (кер. авт. кол.), Боброва Д.В., Довгерт А.С. та ін.]; [за ред. О.В. Дзєри, Н.С. Кузнецової]. – К.: Юрінком Інтер. – . –

Книга 2. – 2005. – 640 с.

5. Коссає В. Правові наслідки невиконання договірних зобов'язань / В. Коссає // Українське право. – 1997. – № 3. – С. 176–177.

Галас Е. М. Специальные средства обеспечения выполнения наследственного договора / Е. М. Галас // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия : Юридические науки. – 2010. – Т. 24 (63). № 1. 2011. – С. 74-79.

Статья посвящена анализу специальных средств обеспечения выполнения наследственного договора и их характерных черт, а также рассмотрению особенностей применения специальных средств обеспечения выполнения наследственного договора в интересах приобретателя и отчуждателя.

Ключевые слова: наследственный договор, выполнение наследственного договора, средства обеспечения, отчуждатель, приобретатель.

Galas H. Special backer-ups implementation of the hereditary contract / H. Galas // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2011. – Vol. 24 (63). № 1. 2011. – P. 74-79.

The article is devoted the analysis of special means of maintenance of performance of the hereditary contract and their characteristic features, and also consideration of features of application of special means of maintenance of performance of the hereditary contract in interests of the purchaser and alienor.

Keywords: the hereditary contract, implementation of the hereditary contract, maintenance means, alienor, purchaser.

Поступила в редакцию 09.03.2011 г.